

І.В. Сапожников

З ІСТОРІЇ ПОШУКІВ КОЗАЦЬКИХ СКАРБІВ НА ЗАПОРОЖЖІ

Пошуки скарбів (кладів), ніби-то захованих запорожцями, здавна велись у степах Південної України. Одну з перших згадок про них зустрічаємо у книзі відомого військового інженера Г.Л. де Боплана, який у 1630-1640-х роках занотував: “кожен козак має окрему схованку, бо, захопивши здобич у турків, вони діляться нею, а повернувшись до цих місць [на Запорожжя], кожен ховає свій малий добуток, як вже говорилося, під воду, але, звісно, ті речі, які не зіпсуються від води” [2. - С. 44].

Численні перекази про козацькі скарби зберегла усна народна творчість. Так, М. Драгоманов у середині ХІХ ст. записав таку типову розповідь: “Клади більш клали запорожці. Як зганяли їх та нищили, то вони думали, що назад повернуться, та поклали та позаклинали. Вони не так позаклинали, тільки давали присягу, що один не може взяти, а через декілька років, як той клад клався, можна сторонньому казати. От, кажуть, йшов запорожець та казав, що там, де тепер Нехвороща, вони повен колодязь золота самого насипали” [5. - С. 78]. Загалом у народному уявленні запорозькі козаки нерідко поставали як дуже заможні люди, які отримали свої багатства за рахунок грабіжництва: “Раз стою за воротами, бачу їх [запорожців] їде троє, а за ними по одному коню під в'юками, і багато срібла там, в тих в'юках... А то вони вертались із Польщі. Кажуть батькові: “Все, Дмитре, набрали, буде нам, поки живі” [6. - С. 156-157].

Чимало повідомлень про місця знаходження і пошуки козацьких скарбів наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. в різних місцях, але переважно на Запорожжі та у Пониззі Дніпра, зібрані і опубліковані Я.Новицьким [8], Д.Яворницьким [13; 14], В.Гошкевичем [3] та ін. Наведемо найбільш типові з них: “Полягло все, тільки пам'ять осталась, та ще кажуть, до пропасті в землі лежить нерушмих кладів. Гроші деякі люди знаходили і розжились, тільки таяться...”; “Як тікали запорожці під Турка, то багато, кажуть, сховали казни і пушок в Скарбній [річці]. Гроші, кажуть, замулили в річку, в мідних казанах, і будуть вони лежати поки світ сонця” [8. - С. 28-29, 87]. Такі або подібні розповіді зрідка можна почути від старожилів степів і сьогодні, але підкреслимо, що у народній традиції міста покладення скарбів найчастіше були пов'язані з колодязями, човнами, а також з казанами та

скринями, які були або зариті в землю, іноді під курганами, або заховані під водою.

Зауважимо, що в означені роки одним з районів пошуків козацьких скарбів стало передмістя Одеси, а точніше околиці сіл Усатове та Нерубайське, де також були записані легенди про козацькі скарби [4. - С. 1014; 9]. Тут розкопки стимулювались виробництвом підробних козацьких заповітів [7. С. 28-31] та карт з позначками місцезнаходжень кладів, зокрема, зроблених з різних (мідних та бронзових) металевих платівок. З продажу таких підробок шахраї заробляли чимало грошей [1; 10. - Рис. 1-3]. Однак, автору не вдалось знайти жодного підтвердження тому, що ці масові пошуки під Одесою хоча б в одному випадку були вдалими [10. - С. 320-324].

Проте, аналогічні пошуки на Запорозжі базувались на більш певному історичному та фактологічному підґрунті. До згаданих вище численних фактів та спогадів, наведених Я.Новицьким, Д.Яворницьким і В.Гошкевичем, які стосуються саме цього регіону, слід додати деякі напівзабуті матеріали. Так, у книзі подорожніх нарисів М.Чистякова, яка була видана у Санкт-Петербурзі на самому початку 1860-х років (на жаль, рік видання не вказаний), в розділі “Прогулки в Приднепровские плавни и встреча с саранчею” описаний конкретний пошукач скарбів. Судячи з непрямих вказівок, ці записи були зроблені влітку 1858 року [12. - С. 142-193].

Прізвіще цього непересічного персонажу було Леман, але автор книги повідомив про нього небагато подробиць. Так, він був німцем та “служил приказчиком или главным пастухом в одном из самых богатых приднепровских поместий”. Ця згадка дозволяє припустити, що Леман міг служити в селі Покровському (на місці колишньої Нової Січі), яким володіли великі княззя з роду Романових. Одружений він був на селянці з “Капріловки” (Капулівки), яка врятувала його життя під час повені на Дніпрі і ця подробиця свідчить на користь нашого припущення.

Далі доречно процитувати першеджерело мовою оригіналу: “Жизнь его [Лемана] была проста и незатейлива: за 40 лет // тому назад приехал он из Саксонии в Россию и нанялся овчаром у того самого помещика, у которого и по сию пору живет. Леман считает себя человеком очень образованным, немного свысока смотрит на своих товарищей и особенно на *народ*; у него есть библиотека. Но вся она состоит из печатных бредней о *привидениях*, из *снотолкователей*, *оракулов*, *способов отыскивать клады* и т.д. Он изучает этот вздор, гордится своим знанием и очень охотно бы прослыл колдуном, если б нашел довольно верующих людей. Сам он больше верует в свое знание и все свободное время употребляет на то, чтобы отыскивать

клады; лишь только слышит, что где-нибудь показался блуждающий огонек, уж он там с лопатой и ломом, и роется в земле, как крот. Чуть-чуть завидит могильный курган или, как их попросту называют, могилу, тотчас отправляется отыскивать, что там лежит; несколько раз ему удавалось докапываться до человеческих остовов, заржавленного железного оружия и до золотых украшений. Во всем околотке была известна его страсть отрывать и отыскивать клады, все от мала до велика называли его *кладоискателем*. Особо // бенно ревностно копался он на островах; он знал, что там была Запорожская Сечь, что запорожцы свозили туда груды золота и серебра из Польши, Турции и Крыма и что они его рассыпали пригоршнями! Забрал старик в голову, что там запорожцы непременно зарывали лишние деньги и потому неутомимо копался в земле; но до сих пор нашел ли он, что? – Неизвестно” [12. - С. 159-161].

Як бачимо, М.Чистяков навів доволі цікаві дані про наявність пошукачів скарбів на Запорожжі у 50-х роках XIX ст. Хоча і тут немає прямих відомостей про те, що Леману вдалось виднайти хоча б один козацькій скарб, з наведеного уривку можна зробити висновок, що деякі, принаймні, археологічні речі, він знаходив неодноразово.

Таким чином, “скарбова лихованка”, яка притаманна для багатьох регіонів світу, не оминула і Україну. Отже, і у нас є свої легенди, і нам при бажанні є що шукати, хоча тим, хто всеж-таки займеться цією романтичною, але нелегкою справою, слід мати на увазі, що більше століття тому скарбошукачів характеризували як людей, які хворі на особливий вид душевного потрясіння – “скарбоманію” [1. - С. 6; 3. - С. II, 3-4.].

Крім цього, слід навести ще один цікавий епізод з тієї ж книги, який не стосується кладів, але описує дуже архаїчний етнографічний обряд. М.Чистяков навів його в першому нарисі, який має назву “Устье Дуная, Одесса и Степь”, на підставі спостережень, зроблених в якомусь неназваному селі на березі Інгулу. Йдеться про один зі старовинних засобів боротьби з мором свійської худоби. Коли кількість померлої худоби ставала значною, селяни гасили усі без виключення вогні в хатах і всі разом йшли до церкви, де священник правив спеціальну службу. Після цього у доволі глибокій траншеї на великому кургані шляхом тертя розводили багаття з бурьянів і всю худобу проганяли через нього. Очищення вогнем проходили і всі дорослі чоловіки. По закінченні обряду селяни розпалювали вогнища в домівках вогнем з цього ритуального багаття [12. - С. 73-75].

Література:

1. *Б.А.П.* Хаджибейские кладоискатели. - О., 1894.
2. *Боплан Г.Л.* Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен. - К., 1990.
3. *Гошкевич В.И.* Клады и древности Херсонской губернии. - Кн. I. - Херсон, 1903.
4. *Данилов В.В.* Из Запорожья в катакомбы // Истор. вестник. - 1913. - Т. СХХХІІ, июнь. - С. 1011-1018.
5. *Драгоманов М.* Малорусские народные предания и рассказы. - К., 1876.
6. *Кулиш П.* Записки о Южной Руси. - Т. I. - К., 1856.
7. *Маркевич А.* Запись о кладе под Одессою // Зап. Одес. о-ва истории и древностей. - 1900. - Т. ХХІІ. - С. 28-31.
8. *Новицкий Я.П.* Народная память о Запорожье: Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1875-1905 г. - Екатеринослав, 1911.
9. *Сапожников И.* Козацькі перекази Одеси // Хаджибей - Одеса та українське козацтво: 1415-1797 роки. - О., 1999. - С. 294-296.
10. *Сапожников И.В. Петренко В.Г.* Карти для пошуків скарбів у Степовій Україні: місця схованок запорожських козаків під Одесою // Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку. - К., 2003. - С. 320-324.
11. *Сообщение А.А.Кочубинского* о поисках запорожского клада в с. Нерубайском // Протоколы Одес. об-ва истории и древностей. - № 279. - 1894. - С. 2-5;
12. *Чистяков М.* Из поездок по России / Издание Я.А.Исакова. - С.Пб.: В типографии Гогенфельдена и Ко. - Б.г.
13. *Эварницкий Д.И.* Запорожье в остатках старины и преданиях народа. - С.Пб., 1888. - В 2 ч.
14. *Эварницкий Д.И.* Вольности запорожских казаков: Ист.-топогр. очерк. - С.Пб., 1890.